

podczas wspomnień tego miasta dzieciństwa. Dla okresu warszawskiego charakterystyczne jest że w nim łatwo pokochać, jest obfity, piękny. Ale zarazem odczuwamy nostalgię poety. Lwów jest wschodnim ekwiwalentem Wiednia czy Paryża, pełen przyjaciół, wiosenny. Jest to miasto młodego człowieka, który pokazuje go życie od środka. Nie ma w nim bólu i cierpienia, miasto to jest miejscem ucieczki od codzienności. W ostatnim okresie zauważyć można sentymentalne podejście do opisu miasta, pojawia się więcej szczegółów. Indywidualność Mariana Hemara jest ciasno powiązana z rodzimym miastem. Arkadia historyczna była przez poetów uważana za kraj wiecznego szczęścia – raj na ziemi, wyidealizowany symbol krainy ładu i spokoju, wiecznej, sielankowej szczęśliwości i bez troski. Swoista Arkadia Lwowska powstała w jego twórczości. Całe życie Heschelowski towarzyszą wspomnienia o młodości, nieodłącznie powiązane ze Lwowem.

Bibliografia

1. Grodzińska Karolina. Miasto jak brylant. Księga cytatów o Lwowie / Universitas, - Kraków, 2007. — 538 s.
2. Groński Ryszard Marek. Jak w przedwojennym kabarecie. / Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe. Warszawa, 1987. — 35 s.
3. Hemar Marian. Chlib Kulikowski. Wiersze, satyry, piosenki. / - Maj, Warszawa, 1967. — 305 s.
4. Ignatowicz Ewa. Lwowski tekst „Gazety lwowskiej”, Modernistyczny Lwów. Teksty życia, teksty sztuki. - Warszawa. 2009. — 75 s.
5. Kulczycka—Saloni Janina. „Stolica czy stolice? Warszawa, Kraków, Lwów. Na polskich i europejskich szlakach literackich. - Warszawa 2000. — 240 s.
6. Mieszkowska Anna. Ja kabareciarz. Marian Hemar. Od Lwowa do Londynu / Musa SA, — Warszawa, 2006. — 390 s.
7. Szymański Tadeusz, Kiedy znów zakwitną białe bzy: utwory wybrane / Wydawnictwo. Literackie, - Kraków. 1991. — 388 s.

Summary. Theme of Lvov is quite popular after World War II. One of those is polish comedian Marian Hemar. He has born in the family of polish intellectuals of Jewish origin. Analysis of poems indicates the transformation of the image of Lvov. A satirical attitude turns into a sentimental. Even, the previously unused dialect of Lvov appears in poems. Everything points to changes in the approach to Lvov, which can be expressed as latin adage „Et in Arcadia ego”.

Key words: *Marian Hemar, immigration, image of Lvov, satire, idiolect.*

УДК 811.161.2'282 : 398.8(477.43)

Б.О. Коваленко

МОРФОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КАЗОК З ПОДІЛЛЯ

У статті проаналізовано тексти українських казок, що були записані на Поділлі в середині XIX ст. А.І. Димінським та С.В. Руданським, а упорядковані М.З. Левченком. Доведено, що лише автентичні тексти можуть слугувати цінним і надійним джерелом для вивчення динаміки діалектного мовлення подолян.

Ключові слова: *подільський говір, морфологічні риси, казки.*

Народна проза Поділля завжди привертала увагу багатьох дослідників. Саме завдяки збереженим архівам та столітнім записам сучасні нащадки мають змогу ознайомитись із невичерпною скарбницею усної народної творчості.

Ще в першій половині XIX ст. зароджується інтерес до вивчення усної народної творчості Поділля. Одним із перших збирачів матеріалів з цієї території був мовознавець і фольклорист В.І. Даль. У 1846 р. на Поділлі записував перекази, пісні, прислів'я та приказки Т. Шевченко. Відомо й про записи, що їх здійснили О.Афанасьєв-Чужбинський, П. Чубинський. Окремі мотиви та сюжети, зафіксовані на Поділлі, використали у своїй творчості Марко Вовчок та Опанас Маркович.

Фольклорно-етнографічні записи з Поділля були і залишаються важливим джерелом історичного вивчення подільських говірок. Їхні риси частково відбиті в записах К. Шейковського, А. Димінського, К. Широцького, І. Галька, С. Руданського, А. Свидницького, В. Гнатюка та ін.

Мета нашої статті – з'ясувати, як відбиваються говіркові явища в текстах казок. Казка відбиває процес уніфікації традицій усного загальнонародного мовлення на шляху становлення літературних норм і саме тому, на нашу думку, привертає увагу мовознавців. Мову українських народних казок досліджували Я.В. Закревська, В.І.Хоменко Л.Ф.Дунаєвська, О.Ю. Бріцина, Т.В. Жук та ін. Мовою літературної казки цікавилися С.Я. Єрмоленко, А.М. Поповський, М.М. Торчинський та ін. У своїй розвідці ми спробуємо виявити й проаналізувати деякі діалектні морфологічні риси народних казок у записах А. Димінського та С. Руданського.

Велика фольклорно-етнографічна спадщина А. Димінського є невичерпним джерелом матеріалів для дослідників – як етнографів, фольклористів, так і лінгвістів, особливо ж діалектологів. Науковий доробок фольклориста (за неповними даними) складає близько 2500 різних за жанром народних пісень, 2000 казок, 2000 прислів'їв, приказок і загадок та ін. Записи мають варіанти, вони зафіксували вплив місцевого колориту мови, традицій тощо. А. Димінський розумів, що будь-який варіант має значення для науки. На жаль, більшість його етнографічних записів не збереглися, до нас дійшли “Коллекция подольских сказок, которые в 1850–60-х гг собрал волостной писарь Дыминский”, (частково опублікована в “Трудах этнографическо-статистической экспедиции...”, “Подольские и малороссийские любовные песни” (1859), “Рассказ крестьянина о тюремных обычаях” (1864).

С. Руданський також долучився до збирання фольклору. До фольклорних записів поета належать космогонічні “Вакуліні оповідки” [4], віршовані приказки та прислів'я, які він зафіксував у с. Хомутинях Вінницького повіту. З них 298 одиниць вмістив у своїй збірці Матвій Номис [5].

З ініціативи і під керівництвом академіка АН УРСР А.Ю. Кримського було зібрано, підготовлено та видано в 1928 році велику збірку “Казки та оповідання з Поділля в записах 1850-1860-их рр.”. Упорядник збірки М.З. Левченко у передмові зазначає: “Ті подільські казки та оповідки, що ми їх тут видаємо, то записи переважно 1850-их років двох видатних подільян: відомого поета Степана Васильовича Руданського та дуже працюючого етнографа Андрія Івановича Димінського” [3, VII].

Ця збірка казок стала джерельною базою нашого дослідження з двох причин: по-перше, вона не була ще предметом спеціального мовознавчого вивчення; по-друге, її упорядник М.З. Левченко, на відміну від попередників-видавців, мав твердий і непохитний принцип – “додержатися всіх індивідуальних особливостей оригіналу і не виправляти орфографію записувачів, навіть якщо вона була не систематичною і не витриманою” [3, XVI]. Саме такий підхід дає змогу виявити лінгвальні особливості збирачів фольклору на різних мовно-структурних рівнях, зокрема й морфологічному.

У текстах казок виявлено чимало морфологічних рис, що властиві південно-західному наріччю, зокрема подільським говіркам. Для ілюстрації наведемо деякі з них:

1. Використання словоформ з [і]: а) у флексії -ім О. та М. відм. прикметників твердої групи замість поширенішого закінчення -ому (“Дід мій розказував, що він в 1769 году був в типеришнім *Києвскім* повіті при робочих людях на полі” (с.13), “...але дивляться: їди якийсь пан на *чорнім* коню...” (с. 13), “...прилітає до него на *білім* коні чорт...” (с. 19), “В *Проскурівскім* уезде ест міст...” (с. 23), “Антошко Козіцкый розказує, що в Городку, в *старім* кляшторі, в стані, було таке місце, що там ніхто ни клався спати” (с.24)); б) у закінченні -ій замість -ий у Н. відм. прикметників і займенників прикметникового походження (“А *другій* его й питає: «А чога ти, брате, так тяжко здихаєш?»” (с. 9), “...*нечестивій* мелник ... задумав Бога налякати” (с. 10), “*Убогий* і багач мали якось разом поле, разом якось і засіяли їдним насінням” (с. 10), “*Правдивій* сон ти виділа о мені, бо так я й маю терпіти за рід чоловічій...” (16)).

2. Використання словоформ з [и] замість [і]: а) у Н. відм. однини прикметників, дієприкметників та числівників трапляється закінчення -ий замість -ій: *подорожний, третій, середний* (“... новака садят вмиже себе, а *середний* ариштант лізе в «квас»” (с. 239), “Ішов *подорожний*, побачив трох чоловіків коло дороги і сказав їм «добридинь», і поминув їх” (с. 8), “І той заржав *третій* раз і вилазит з-за скали” (с. 308); “Так чужий каже, а *домашний* питаєся: «Як же ти ся будеш женити?»” (с. 7)); б) у формі Р. відм. однини іменників III відміни, наприклад: *смерти, ночи, крови* (“Іде бичок, сивий, кривий, і каже: «Дітоньки, сідайте на мене, я вас від *смерти* відкуплю!»” (с. 39); “Ходім с хати на двір спати! Бо видиш, скільки їх ест в хаті, то всі вимрут сеї *ночи*” (с. 267); “Взяв він тої *крови* і повідає: «Гей, гей! не вмієти ви, люди, своєх дітий ратувати!” (с. 49)).

3. Як зазначають дослідники, “у південно-західних діалектах іменники типу *люди, гості* в Р. відм. множини здебільшого мають закінчення -ий” [1, 210]. У текстах казок у словах такого типу також вживається ця флексія, наприклад: “І тогди ще не було ні *людей*, ні звірів, а тільки ангелі...” (с. 1), “То ті нюхають, – а сльози з *очий* течуть” (с. 5), “Прийшли до ліса, і він ему показав котел *гроший*...” (с. 28), “...а на подвірі яму другу копає, щоби в ні *дітий* заховав” (с. 39), “Сам в комнаті лежеш, а его і до *сіний* не пустиш!” (с. 206), “Бідний мав жінку і *дітий* як маку” (с. 208).

4. У досліджуваних нами текстах у Д., а також у М. відм. однини іменники чоловічого роду мають закінчення **-ови (-єви)**: *Богови, світови, чоловікови, вовкови, вогньови, вітрови, чортови, фурманови, катови, місяцєви, пньови, конєви*, наприклад: “І Бог дав Адамови два клубочки ниток, щоби він сшив себе” (с. 2), “І прийшло тих сорок і три роки, і він засмутився, що вже треба душу *чортови* віддати” (с. 34), “[Дає] тому *москальови* їсти, пити” (с. 49), “І освітив їх та й пустив на небо; то ото й тепер на *місяцєви* знати, як вони взялися на вила” (с. 8), “Той чоловік *хлопцєви* розказав все, за чим він іде” (с. 193). Зауважимо що, флексія **-ови**, а також **-єви**, яка приймає часто фонетичний вигляд **-’ови** з кінцевим **и**, а не **і**, за твердженням вчених, широко представлена майже в усіх південно-західних діалектах [2, 40].

5. Від ряду іменників колишніх **-ā**, **-jā** - основ у різних українських говірках, зокрема й подільських, знаходимо форми Р. відм. множини із флексією **-ів**, що витворилася під впливом **-ū** - основ. Уживання цієї флексії замість нульової у формах Р. відм. множини іменників жіночого роду І відміни – звичне явище для текстів подільських казок, наприклад: “Але сего способу рідко уживають, бо таких *бабів* [уже] нема” (с. 14), “Али пан єму каже: «Коли ти такий, Захарку, добрий злодій, вкради в мене з-під *голівів* гроші»” (с. 532), “От, най пан кажут єму, щоби за ніч насадив *яблонів* і щоб були назавтра яблука” (с. 99), “Приїздит до цара той ад’ютант з ним, а той дурний як засне, то дванайцять *добів* спит” (с. 356).

6. У значній кількості говорів південно-західного наріччя спостерігаємо змішування твердої й м’якої груп іменників чоловічого роду II відміни, що виявляється у вживанні флексії **-ом (-’ом)** замість **-ем (-єм)** в іменниках м’якої та мішаної груп [2, 44]. Форма О. відм. однини іменників на **-ом** замість нормативної на **-ем** поширена і в досліджуваних текстах – *вогньом, коньом, хлопцєм* тощо, наприклад: “Той пробуджаєся, пустив *вогньом* в долину – нема: пустив *вогньом* вгору – нема...” (с. 39), “Він обернув *коньом* та й скрився” (с. 352), “Тільки що вона трохе здрімнула, рачок скинув з себи шкаралупу та й став слічним *хлопцєм*” (с. 324), “... а він вже зробився *старцєм* таким, що і на ногах не може ся здержати” (с. 54), “Ти перши не був добрим *ковальом* – і тепер не будеш, – іди собі знов до покою сидіти!” (с. 156).

7. Іменники середнього роду на **-а**, як II, так і IV відмін, в О. відм. однини мають закінчення **-ом** замість нормативного **-ам**, наприклад: *коріньом, начиньом, зільом, житьом* тощо (“Моя сила – в полю, і там стоїт рота москалів, і в сиридині лижит камінь виликий, і під тим *каміньом* скриня...” (с. 316), “... каже: «Дарую тебе *житьом* за твою службу»” (с. 394); “Накрив їх *листьом*, а сам пішов” (с. 403); “... Аж ту через кілька місяців мала вона два сини с золотим волосьом...” (с. 491)).

8. Іменники жіночого роду III відміни в О. відм. однини мають нерідко закінчення **-ою** – *постелью, мазью, нічью*, наприклад: “Під *постелью* там була дюра” (с. 23), “Перон вдарив в дуба, его вбив – і *мазью* ся розілляв” (с. 35), “Люди би багацько тих душ літаючих виділи, але то кажут, що їм тільки три години дозволено кричати, і то *нічью*” (с. 46). Уживання цього закінчення, на думку дослідників, одна з найцікавіших діалектних рис, що охопила значну територію південно-східних, південно-західних і частково північних говорів. Тут позначився вплив іменників колишніх **-ā**, **-jā** - основ на іменники колишніх **-ī** та злитих з ними приголосних основ, що виразився в поширенні в останніх флексії О. відм. однини **-ою, -єю** [2, 61].

9. Приголосні **д, т, з, с, ст**, як відомо, вже в найдавніші часи переходили у відповідні шиплячі: **д → дж; т → ч; з → ж; с → ш; ст → щ**. Ці рефлекси зберігаються в сучасній українській мові, зокрема в літературній і в багатьох говорах: *ходжу, прошу, ненавиджу* тощо. У записаних на Поділлі казках дієслівні форми 1-ої особи однини теперішнього часу дієслів II дієвідміни подано як із чергуванням **[д], [т], [з], [с]** з відповідними шиплячими (*ходжу, побуджу*), так і без чергування у більшості південно-східних говорів, а також деяких південно-західних, наприклад: “Ну, то нехай *сидю* на окономскім дому” (с. 250). Разом з тим натрапляємо на форми типу *хожу, сижу*, де чергування відбулося, але фонема **[дж]** заступається фонемою **[ж]**, що характерно для полтавських, південнокиївських і середньочеркаських говірок [1, 71-72], наприклад: “І той старший обзиваєся: “Може, я більше *сижу* ту і *ходжу* по світі – і такого ни видав!” (с. 35), “Вітир каже: «Ни біся, я холодний буду повівати і буду тебе *охоложати*” (с. 8).

10. Вищий ступінь порівняння прикметників у більшості українських говорів, як і в літературній мові, твориться за допомогою суфіксів **-ш-** та **-іш-**, які, щоправда, внаслідок різних асимілятивних і дисимілятивних процесів, а також інших фонетичних перетворень, можуть набирати різного вигляду. Так, суфікс **-іш-** у багатьох південно-західних говорах набрав вигляду **-ішч-** [1, 114]. Спостерігаємо ці зміни й у казках, де вживається прикметниково-прислівниковий суфікс **-ішч-** для вираження вищого та найвищого ступенів порівняння замість суфікса **-іш-**: *сильнішій, мудрішій, гарнішій, висилішій* тощо, наприклад: “Що за гарний! Але кінь під ним ще *гарнішій*” (с. 352), “Взяв хліб, ззів, пиво випив, і вже *висилішій* став” (с. 431). Виникнення цих форм мовознавці пояснюють аналогією форм типу *вищий, кращий* тощо. Але вони могли витворитись і внаслідок дисиміляції **ш>ч**: **-ѣш-** (через асиміляцію до наступного **ш**), > **-ѣшш-** > **-ішш-**, а далі через дисиміляцію > **-ішч-** (орфогр. **-іщ-**) [2, 221]. Діалектні форми з подовженим

ш також трапляються у текстах казок, наприклад: “Дивітся: як з рукавечки буде кров капала, як-найскоріше прибувайте до мени!” (с. 321), “Страсся вовк, [і став] такий кінь слічний, ще ладніший, як перши був” (с. 341).

11. Широко знане в подільських говірках уживання дієприкметникового суфікса *-ан-* у віддієслівних прикметниках замість суфікса *-ен-*, наприклад: “Сей лист найдяний був в землі Британьські на горі Оливні перед образом святого архистратига Михайла” (с. 16), “Але тотя верняна дитина не довго жила” (с. 40).

12. У текстах казок ми фіксуємо форми минулого часу з залишками колишнього перфекта, наприклад: “І мовила до него Пресвятая Богородиця: «Спала-м, сину мій наймиліший, та збудилась, і снівся мені страшний та дивний сон ...»” (с. 16), “Ну, а то як-ісь ходив на вісіля, *насмів-ись-ся*, як молодуха прийшла до хати?” (с. 88), “Али так присягнім еден другому, що ми собі рідні брата; хоць *би-сьмо* которий вийшов на старшого, *жебе-сьмо* еден за другого не забували” (с. 206), “А кози відказуют: «Не пили ми, не їли ми. *Бігли-сьмо* через лісочок – *вхватили-сьмо* клиновий листочок, *бігли-сьмо* через гребельку – *вхватили-сьмо* води крапельку»” (с. 295).

13. У текстах поряд із формами майбутнього часу недоконаного виду типу *буду ходити* (західноподільські говірки) вживаються й форми типу *буду ходив*, що знані і в наддністрянських говірках, наприклад: “*Буду плів* сітки, *буду лапав* дітьки” (с. 45), “Нарешті той молодий каже до свого тата: «*Я буду ся женив*»” (с. 71), “А той пан каже: «*Я для козаків і коний де-небудь найму станцію, а сам таки в теби буду ночував!*»” (с. 73), “Спитаешся, доки я ся так *буду мучила?*” (с. 75).

14. Як відомо, у Д. відм. однини сучасна українська літературна мова від займенника 3-ої особи має органічні форми *йому*, *їй*. У південно-західних говорах, зокрема і подільському, поширені скорочені форми Д. відм. однини цього займенника: *му*, *ї*, про що свідчать і тексти досліджуваних казок. Наприклад: “Зазиває до себе єдного і каже *му* дістати з самого споду моря – землі” (с. 1), “Секретар чолом кивнув – І обі рупці протягнув, Аби *му* цар що дав За то, що єго создав” (с. 235), “Брат єго як ся довідав, заздрісно *му* стало” (с. 208), “Земля стоїт на морі, а щоб вона не впірнула, то Господь *ї* сотворив такую великую рибу, та *ї* сказав єї підпирати землю” (с. 8), “Дали *ї* десять різок, і пішла додому” (с. 177).

Отже, аналіз мови казок, записаних на Поділлі у ХІХ ст., дозволяє зробити висновок, що лише автентичні тексти можуть слугувати цінним і надійним джерелом для вивчення динаміки діалектного мовлення Поділля. Тексти казок фіксують значну кількість подільських морфологічних рис, збережених дотепер, що свідчить насамперед про давність та живучість цих говірок.

Список використаних джерел

1. Бевзенко С.П. Українська діалектологія / С.П. Бевзенко. – К.: Вища шк., 1980. – 246 с.
2. Бевзенко С.П. Исторична морфологія української мови (Нариси із словозміни та словотвору) / С.П. Бевзенко. – Ужгород: Закарпатське обласне товариство, 1960. – 416 с.
3. Казки та оповідання з Поділля в записах 1850-1860-х рр. [З передмою акад. А.М. Лободи / Упорядкував Микола Левченко]. – К., 1928. – Вип. 1/2. – 601 с.
4. Руданський С.В. Вакуліні оповідки // Степан Руданський. Твори [Впорядкував А. Кримський]. – Львів: Вид. В. Лукича, 1896. – Т. 2. – С. 229-274.
5. Українські приказки, прислів'я, і таке інше. Уклав М.Номис [Упоряд., приміт. та вступна ст. М.М. Пазяка] – К.: Либідь, 1993. – 768 с.

Summary. In the article the texts of Ukrainian fairy tales, which were recorded on the territory of Podill'a region in the middle of the XIXth century by A.Dyminskiy and S.Rudanskiy and were composed by M.Levchenko are analyzed. It is proved that only authentic texts may serve as valuable and reliable source for researching the dynamics of dialect language of Podillian people.

Key words: Podillian dialect, morphological features, fairy tales.

УДК: 811.161.2'373.7

Н.Д. Коваленко

ДО ПРОБЛЕМИ КОРЕЛЯЦІЇ ФРАЗЕМ ТА ЇХ КОМПОНЕНТІВ У ПРОСТОРИ

У статті проаналізовано просторове поширення фразем та їх компонентів на матеріалах зразків діалектних текстів із південно-західного наріччя, лексикографічних праць. Аналіз засвідчив наявність ареальних кореляцій, коли територія побутування фраземи та її компонентів збігається повністю або частково.

Ключові слова: лексема, фразема, діалектне мовлення, говірки.